

РОЛЬ ВЕЧІРНІХ РИСУВАЛЬНИХ І КРЕСЛЯРСЬКИХ КЛАСІВ ПРИ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ ЗЕМСЬКОМУ РЕАЛЬНОМУ УЧИЛИЩІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МИТЦІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається вплив Вечірніх рисувальних класів при Єлисаветградському земському реальному училищі на становлення і розвиток майбутніх митців. Більшість із них стали відомими художниками як в Україні, так і за її межами. Однак в офіційних біографіях елисаветградський період навчання і творчості згадується побіжно або ж і зовсім відсутній. На основі архівних матеріалів (річних звітів, що були складені викладачами художніх дисциплін) встановлено імена учнів, які відвідували класи. За допомогою писемних нарративних джерел простежується їхній творчий шлях.

Ключові слова: мистецтво; художня освіта; Єлисаветград; учні; Вечірні рисувальні і креслярські класи.

Постановка проблеми. Звернення до мистецько-педагогічної спадщини ХІХ століття Єлисаветградщини актуальне в контексті розвитку соціально-економічних процесів, що нині відбуваються в Україні та разом із цим є важливим для підвищення професійного рівня підготовки спеціалістів у галузі мистецької та дизайнерської освіти. Отже, вагомого значення набуває потреба у вивченні й аналізі творчої діяльності як педагогів-художників Єлисаветграда (нині – м. Кропивницький), так і їхніх учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До теми впливу художньо-промислової освіти на становлення майбутніх митців зверталися Л. Оршанський (2016), Л. Синишин (2018), Р. Шмагало (2015). Про специфіку регіонального розвитку художньої освіти писали Л. Русакова (2014), Н. Слюсаренко (2009), О. Філоненко (2017) та ін. Проте все ще залишається чимало білих плям в біографічних даних багатьох осіб, ідентифікації їхніх творів, що іноді позбавляє можливості вірної інтерпретації регіонального художньо-педагогічного процесу загалом.

Мета статті – визначити роль Вечірніх рисувальних і креслярських класів у художньо-освітньому процесі Єлисаветграда в кінці XIX – на початку XX століття. Ввести до наукового обігу імена вихованців класів і їхні творчі біографії.

Виклад основного матеріалу. У Вечірніх рисувальних і креслярських класах Єлисаветграда отримали свій перший мистецький досвід молоді творчі особистості, які в майбутньому стали відомими митцями на європейському і світовому рівнях. Безумовно, визначальну роль у цьому процесі відіграв висока кваліфікація викладачів класів і сформована ними система навчання. Переважна більшість педагогів, які викладали у класах, були випускниками Петербурзької академії мистецтв та інших профільних мистецьких навчальних закладів.

Випускників Вечірніх рисувальних і креслярських класів можна умовно поділити на три групи: 1) учні, які отримали художню освіту для загального розвитку; 2) ті, хто опанували практичні навички, але так і не стали професійними художниками; 3) учні, для яких класи були першою сходинкою до професійного мистецтва, продовження навчання, які згодом стали знаними митцями. Серед них були живописці (К. Адамська, П. Ганський, С. Дудін, О. Осьмьоркін, А. Нюренберг, П. Покаржевський), архітектори (О. Вейзен, Є. Гружевський, П. Федоровський), іконописці (Г. Бострем, П. Запорожченко) та ін. Однак в офіційних біографіях єлисаветградський період їхнього життя часто не згадується, а подана інформація хибує на помилки й неточності.

За 37-річний період діяльності Вечірніх рисувальних і креслярських класів їх закінчило понад дві тисячі учнів. На сьогодні встановлено близько ста імен осіб, котрі їх відвідували. Нині повне встановлення всіх вихованців класів є досить проблематичним, оскільки переважна більшість документів того часу не збереглась.

Із звіту 1882/1883 про діяльність Вечірніх рисувальних і креслярських класів відомо, що черговими репетиторами були призначені учні О. Вейзен, П. Федоровський, О. Харченко, П. Ганський (Отчет о состоянии Елисаветградского Земского Реального училища с. 42). Цих учнів П. Крестоносцев готував на додаткових уроках. У щоденній роботі вони допомагали педагогу проводити практичні заняття і спостерігати за роботою слухачів

класів, а за потреби вказували на помилки й допомагали їх виправляти. Напевно, саме це й було однією з найважливіших передумов того, що багато випускників рисувальних класів після отримання вищої спеціальної освіти стали викладачами. Ґрунтовна підготовка багатьох учнів засновника класів – П. Крестоносцева давала їм змогу відразу вступати не тільки до найвідомішого мистецького навчального закладу – Академії мистецтв у Петербурзі, а також до інших мистецьких закладів як Російської імперії, так і Європи.

Про високий рівень викладання художніх дисциплін у Вечірніх рисувальних і креслярських класах свідчить і той факт, що вже через три роки після їх заснування в 1883 р. у звіті училища відзначено, що п'ятеро випускників класів вступили до Петербурзької академії мистецтв. За весь час існування класів таких академістів було понад двадцять.

Кілька десятків випускників класів вступили до різних училищ мистецько-архітектурного, декоративно-прикладного та ремісничого профілів. У педагогічних звітах училища зазначені прізвища багатьох із них. Так, (?) Мартинович вступив до Московського училища технічного малювання, (?) Ободовська – до училища прикладних народних мистецтв барона О. Штіґліца; Я. Паученко став учнем архітектурного відділення Московського училища живопису, архітектури та скульптури (Отчет о состоянии Елисаветградского Земского Реального училища, с. 42).

Специфіка навчання у Вечірніх рисувальних класах мала певні особливості. Вже в перші роки існування рисувальних класів П. Крестоносцев заснував особливий грошовий фонд, який надавав матеріальну допомогу найталановитішим учням із бідних сімей. Завдяки цьому кілька таких учнів продовжили навчання в Академії мистецтв у Петербурзі. Для започаткування цього фонду художник вніс власні 70 руб. у касу училища. Так, один із випускників Вечірніх рисувальних і креслярських класів – Олексій Харченко, навчаючись на живописному відділенні Академії мистецтв, у жовтні 1883 р. надіслав до Правління Єлисаветградського земського реального училища лист із проханням видати йому одноразову матеріальну допомогу, оскільки зовсім не мав коштів на проживання (Переписка с Министерством просвещения по запросам о учащихся..., с. 45). Адміністрація училища, очевидно, позитивно відреагувала на

прохання О. Харченка, оскільки через рік у Правління училища надійшов лист із Петербурзької академії мистецтв, у якому на запит дирекції училища про колишніх учнів Єлисаветградського земського реального училища зазначалося, що академіст Харченко навчався на відділенні живопису і що він у 1883/4 р. для переходу з першого на другий курс академії по науках іспиту не складав, а вже у квітні 1884 р. перейшов із головного у фігурний клас (Переписка с Министерством просвещения по запросам о учащихся..., с. 164-165). У цьому ж листі йшлося про ще одного випускника Вечірніх класів – Олександра Вейзена, який одразу зміг вступити до Петербурзької академії мистецтв.

У вищеназваному листі з Академії мистецтв до дирекції Єлисаветградського земського реального училища повідомлялося, що О. Вейзен, навчаючись на архітектурному відділенні, за архітектурний проект був удостоєний подяки від Ради академії. Відомо, що після закінчення Академії мистецтв він переїхав до Севастополя, де працював на посаді головного міського архітектора, проектуючи громадські комплекси та приватні будівлі (Сокол, 2006, с. 263, 268, 270-271, 273).

У Севастополі О. Вейзен у 1892 р. відкрив школу технічного малювання і через рік об'єднав її з рисувальною школою художника А. Карнеєва, який незадовго до цього помер. В організаційній, методичній і практичній роботі О. Вейзен багато в чому орієнтувався на діяльність Єлисаветградських Вечірніх рисувальних і креслярських класів. Так, у листах до адміністрації Академії мистецтв, він, посилаючись на досвід своїх попередників П. Крестоносцева і А. Карнеєва, обґрунтував практичну необхідність надання заняттям у школі чітко визначеної ремісничо-професійної спрямованості, що в свою чергу допомогло б їх учням ефективно використати набуті знання на практиці (Молева & Белютин, 1967, с. 153).

Одним із талановитих учнів П. Крестоносцева у Вечірніх рисувальних і креслярських класах був Яків Паученко. Після отримання свідоцтва про закінчення рисувальних класів він у 1883 р. вступив до Московського училища живопису, скульптури і архітектури, де за один із архітектурних проектів був нагороджений срібною медаллю і закінчив училище із званням некласного художника архітектури (Личное дело Паученко Якова Васильевича 20 августа 1885 – 11 марта 1896, с. 2).

Усі роки свого творчого життя Я. Паученко провів у Єлисаветграді, де працював архітектором. У тогочасній пресі відзначали, що за його проектами «у місті побудовано перші зразки художньої архітектури, які на той час ще не зустрічались у провінції» (Некролог Я. В. Паученка, 1910, с. 4). Своєрідною візитною карткою архітектора став його власний будинок. На початку ХХ ст. цей будинок був одним із місць, де протікало культурне життя міста: тут періодично відбувались музичні вечори і театральні прем'єри, на яких були присутні елисаветградці та гості міста. У такій атмосфері виховувався і племінник Я. Паученка, учень Вечірніх рисувальних класів, а у майбутньому відомий художник-педагог, професор живопису Олександр Осмьоркін. Нині цей будинок – приміщення міського художньо-меморіального музею О. Осмьоркіна.

Окрім архітектурної діяльності, Я. Паученко керував успадкованою від батька художньо-іконописною, іконостасною та художньо-позолотною майстернею, заснованою 1861 р., яка мала ще й відділення навчання іконопису. Майстерня на той час була досить затребуваною не тільки в місті та навколишніх селах, але й у прилеглих регіонах. Є відомості, що навіть Архипу Куїнджі один із священників рекомендував поїхати вчитись іконописній справі в Єлисаветград до «хорошого іконописця» (Шутов, 1977, с. 94). Ця майстерня з навчальним відділенням була заснована відповідно до потреб часу, оскільки регіон розбудовувався, з'являлися нові церкви, які необхідно було розписувати та робити для них іконостаси.

У різні часи в майстерні працювало від 11 до 18 робітників. Художники виконували образи для іконостасів із живописними, золоченими і чеканними фонами; оновлювали старі ікони; прикрашали церкви священно-історичним живописом і орнаментами. Всі художні роботи, які проводились у майстерні, виконувались відповідно до канонів Православної церкви і під особистим наглядом Я. Паученка. Саме тут писалися ікони для Успенського собору Єлисаветграда (знищений у роки радянської влади) та Вознесенського собору міста Бобринця. Майстри-ремісники майстерні створювали кіоти, різноманітні футляри, рами для ікон та іконостасів – останні вирізьблювалися з дерева та золотилися за проектами Я. Паученка. Крім того, тут розроблялись проекти для будівництва нових церков і реконст-

рукції старих. Ця справа була досить розвинутою і прибутковою, оскільки сам Я. Паученко зазначав, що «через велику кількість замовлень він мав можливість виготовляти їх за досить низькими цінами, через що не мав конкурентів. Крім того, для сільських товариств за виконані замовлення він дозволяв оплату частинами платежів, якщо в тих не вистачало коштів. Водночас виконавець гарантував, що всі замовлення він виконує якісно, добросовісно і відповідно до всіх вимог замовників» (Гольденберг, 1887, с. 120).

Після смерті Я. Паученка в Єлисаветградській газеті був надрукований некролог, де зазначалось, що «...він був невтомним працівником, а цілий ряд побудованих ним будинків стали яскравим свідченням, що він був талановитим художником-архітектором. ... Навіть будучи вже розбитим паралічем, він, із зусиллями пересуваючись по лісах, в останній вечір ще креслив деталі незакінченого будинку Харлаба. Помер Я. В. у розквіті творчих сил у віці 45 років» (Некролог Я. В. Паученка, 1910, с. 4). Саме завдяки творчій, самовідданій праці архітектора Я. Паученка і сьогодні побудовані ним будівлі створюють своєрідний архітектурний образ міста Кропивницького.

Висновки. Таким чином, у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Єлисаветградське земське реальне училище з його унікальними для того часу Вечірніми рисувальними і креслярськими класами був дієвим і основним осередком, де місцеві жителі здобували художньо-промислову освіту, яка мала сприяти економічному та культурному розвитку краю. Якісна початкова художня підготовка, отримана учнями, відкрила багатьом із них шлях у мистецтво.

Серед опрацьованих архівних матеріалів щодо діяльності Вечірніх рисувальних і креслярських класів кінця ХІХ – початку ХХ ст. нині не виявлено імен цілої низки відомих у майбутньому художників (М. Бланк, Я. Венгер, І. Золотаревський, І. Олінський, А. Островський, О. Розумний, О. Фойницький та ін.), які народилися в Єлисаветграді або жили й навчалися деякий час у місті, а згодом вступили до престижних навчальних художніх закладів як Російської імперії, так і країн Європи та Америки. Тому пошук нових архівних джерел триває, що дозволить повніше розкрити факти їхніх біографій, а також нові, ще невідомі сторінки регіональної історії мистецтва та освіти.

Список використаній літератури

- Гольденберг, М. (Ред.). (1887). *Адресь-календарь и Справочная книга (Елисаветградъ) на 1888 г.* Елисаветградъ: Русская скоропечатня Гольденберга.
- Личное дело Паученко Якова Васильевича. 20 августа 1885 – 11 марта 1896.* Ф. 680. Оп. 2. Спр. 336. 5 арк. Российский государственный архив литературы и искусства.
- Молева, Н. М., & Белютин, Э. М. (1967). *Русская художественная школа второй половины XIX – начала XX века.* Москва: Искусство.
- Некролог Я. В. Паученко. (1910). *Голосъ Юга*, 31 окт.
- Оршанський, Л., & Силко, Р. (2016). *Готфрід Земпер та художньо промислова освіта Західної Європи й України.* Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка.
- Отчет о состоянии Елисаветградского Земского Реального училища. 1883 – 1887 гг.* Ф. 60. Оп. 1. Спр. 39. 252 арк. Державний архів Кіровоградської області.
- Переписка с Министерством просвещения по запросам о учащихъ с земской управою о приведении к экзаменам учеников. Список лиц, подлежащих избранию в офицерские должности в государственном ополчении. 7 января – 15 декабря 1883 – 1886 гг.* Ф. 60. Оп. 1. Спр. 51. 308 арк. Державний архів Кіровоградської області.
- Русакова, Л. (2014). Художня освіта в Україні другої половини XIX – початку XX століття: історія та педагогічні пошуки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 9(2), 280-285.
- Синишин, Л. (2018). Художньо-промислова освіта Галичини кінця XIX – першої половини XX століття: періодизація розвитку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 4, 348-360. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2018_4_33
- Слюсаренко, Н. (2009). *Теорія і практика трудової підготовки дівчат у школах України (кінець XIX – XX століття).* (Дис. д-ра пед. наук). Херсон. держ. ун-т, Херсон.
- Сокол, К. Г. (2006). *Монументальные памятники Российской империи: каталог.* Москва: Вагриус Плюс.
- Філоненко, О. В. (2017). *Освіта Кіровоградщини (Елисаветградщини) в наукових рефлексіях українських учених (друга половина XIX – XX століття).* Харків: Мачулін.
- Шмагало, Р. (2005). *Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції.* Львів: Українські технології.
- Шутов, В. В. & Илюшин, С. В. (1977). *Юность Куинджи: Повесть.* Донецк: Донбасс.

Iryna Bosa

THE ROLE OF THE EVENING DRAWING AND DESIGN CLASSES AT YELYSAVETHRAD REALISTIC SCHOOL IN A PROFESSIONAL FORMATION OF THE ARTISTS IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES

The article deals with the influence of the Yelysavethrad Realistic School's Evening Drawing and Design classes for the formation and the development of future artists. Most of them later became famous artists, both in Ukraine and abroad. However, in their official biographies, Yelysavethrad period of their study and creative work is mentioned only occasionally or completely absent. On the basis of archival materials (annual reports compiled by teachers of artistic disciplines), the names of students who had attended classes were determined. Their artistic ways are observed by means of written narratives literature.

The author confirms that the initial period of young artists' formation was an extremely important page in their creative biography because just at this time the basis of the

world-outlook, the aesthetic tastes of future artists are formed. The fact, that during their further activity, most of the former graduates of the Evening Drawing and Design Classes repeatedly visited the city, proves this assertion. Being creative individualities, they later participated in the local artistic life and influenced the development of the fine arts of their native city and the whole region as well.

The Classes founded by P. O. Krestonostsev played a key role in the cultural and educational development of Yelysavethrad and the region as a whole. They became the center of artistic education and a peculiar center of artistic life. For the education system, a professional principle was adopted here, reflecting academic and realistic trends in the arts.

Keywords: art; artistic education; Yelysavethrad; students; Evening Drawing and Design classes.

References

- Filonenko, O. V. (2017). *Osvita Kirovogradshchyny (Yelysavetgradshchyny) v naukovykh refleksiiah ukrainskykh uchenykh (druga polovyna XIX – XX stolittia): monografiia [Education of Kirovohrad Region (Yelisavetchrad) in the scientific reflections of Ukrainian scholars (second half of the XIX-XX centuries): monograph]*. Harkiv: Machulyn [in Ukrainian].
- Goldenberg, M. (Ed.). (1887). *Adres-kalendar i Spravochnaja kniga (Elisavetgrad) na 1888 g. [Address-calendar and reference book (Elisavetgrad) in 1888]*. Elisavetgrad: Russkaja skoropechatnja Goldenberga [in Russian].
- Lichnoe delo Pauchenka Jakova Vasilevicha. 20 avgusta 1885 – 11 marta 1896 [Pauchenko Yakov Vasilovich's personal file 20 August 1885 – 11 March 1896]*. F. 680. Op. 2. D. 336. 5 s. Rossijskij gosudarstvennij arhiv literatury i iskusstv [in Russian].
- Moleva, N. M., & Belyutin, E. M. (1967). *Russkaya khudozhestvennaya shkola vtoroi poloviny XIX – nachala XX veka [Russian school of art of the second half of the 19th-early 20th century]*. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- Nekrolog Ya. V. Pauchenka [Obituary Ya. V. Pauchenko]. (1910). *Golos Juga*, 31 okt. [in Russian].
- Orshanskyi, L. & Sylko, R. *Gotfrid Zemper ta hudozhno promyslova osvita Zahidnoi Evropy i Ukrainy: monografiia [Gottfried Semper and artistic industrial education in Western Europe and Ukraine: monograph]*. Drogobych: RVV DDPU im. I. Franka, 2016 [in Ukrainian].
- Otchet o sostoianii Elysavethradskoho Zemskoho Realnogo uchilishcha. 1883 – 1887gg. [Report on the status of the Elisavetgrad Zemsky Real School. 1883 – 1887]*. F. 60. Op. 1. Spr. 39. 252 ark. Derzhavnyi arhiv Kirovohradskoi oblasti [in Russian].
- Perepiska s ministerstvom prosveshheniia po zaprosam o uchashchihsia s zemskoi upravoii o privedenii k ekzamenam uchenikov. Spisok lits, podlezhavshchih izbraniiu v ofiterskie dolzhnosti v gosudarstvennom opolchenii. 7 yanvaria – 15 dekabria 1883 – 1886 gg. [Correspondence with the Ministry of Education on requests for students with the local government to bring pupils to the exams. List of persons to be elected to officer positions in the state militia. January 7 - December 15, 1883 – 1886]*. F. 60. Op. 1. Spr. 51. 308 ark. Derzhavnyi arhiv Kirovohradskoi oblasti [in Russian].
- Rusakova, L. (2014). *Hudozhnia osvita v Ukraini drugoi poloviny XIX – pochatku XX stolittia: istoriia ta pedahohichni poshuky [Artistic education in Ukraine in the second half of the end 19th-early 20th century: history and pedagogical quest]*. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 9(2), 280-285 [in Ukrainian].
- Sliusarenko, N. (2009). *Teoriia i praktyka trudovoi pidgotovky divchat u shkolah Ukrainy (kinets XIX – XX stolittia) [Formation and development of labor education of girls in*

- schools of Ukraine (at the end of the XIX – XX centuries)*]. (Doctoral dissertation). Herson. derzh. un-t., Herson [in Ukrainian].
- Sokol, K. G. (2006). *Monumentalnye pamiatniki Rossiiskoi imperii: katalog [Monumental monuments of the Russian Empire: catalog]*. Moscow: Vagrius Pljus [in Russian].
- Synyshyn, L. (2018). Hudozhno-promyslova osvita Galychyny kintsia XIX – pershoi polovyny XX stolittia: periodyzatsiia rozvytku [Artistic-Industrial Education of Galicia of the end of the XIX th – the first half of the XX century: periodization of development]. *Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovacijni texnologiyi*, 4, 348-360. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2018_4_33 [in Ukrainian].
- Shmahalo, R. T. (2005). *Mystetska osvita v Ukraini seredyny XIX – seredyny XX st.: strukturuvannia, metodolohiia, khudozhni pozysii [Art Education in Ukraine in mid XIX – mid XX century: structured methodology, artistic positions]*. Lviv: Ukrainski tekhnolohii [in Ukrainian].
- Shutov, V. V., & Iliushin S. V. (1977). *Iunost Kuindzhi: Povest [Youth Kuindzhi: Story]*. Donetsk: Donbass [in Russian].

Одержано 14.12.2018 р.

УДК 378.011.3-051:73/76]:7.012

Наталія Дігтяр, м. Полтава
ORCID: 0000-0002-0913-8204

DOI: 10.33989/2226-4051.2019.20.171666

Олександр Тарасенко, м. Полтава
ORCID: 0000-0003-3042-2127

КОМПОЗИЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

У статті наголошено на важливості формування в майбутніх учителів образотворчого мистецтва композиційної компетентності як основного компонента їх професійної підготовки. Знання законів, правил і прийомів композиції (цілісності, єдності, симетрії й асиметрії, масштабу, ритму і пропорції, нюансу і контрасту, статички й динаміки, перспективи, групування, підбору кольорового вирішення твору тощо), вдале їх застосування в художній практиці складає основу композиційної компетентності вчителя образотворчого мистецтва.

Ключові слова: професійна підготовка; майбутній учитель образотворчого мистецтва; композиційна компетентність; композиція; закони композиції.